Danskernes Historie Online
Danske Slægtsforskeres Bibliotek

Dette værk er downloadet fra Danskernes Historie Online

Danskernes Historie Online er Danmarks største digitaliseringsprojekt af litteratur inden for emner som personalhistorie, lokalhistorie og slægtsforskning. Biblioteket hører under den almennyttige forening Danske Slægtsforskere. Vi bevarer vores fælles kulturarv, digitaliserer den og stiller den til rådighed for alle interesserede.

Støt vores arbejde – Bliv sponsor

Som sponsor i biblioteket opnår du en række fordele. Læs mere om fordele og sponsorat her: https://slaegtsbibliotek.dk/sponsorat

Ophavsret

Biblioteket indeholder værker både med og uden ophavsret. For værker, som er omfattet af ophavsret, må PDF-filen kun benyttes til personligt brug.

Links

Slægtsforskernes Bibliotek: https://slaegtsbibliotek.dk
Danske Slægtsforskere: https://slaegt.dk

FOLKEKUNST

1959

SIGVARD SKOV

FOLKEKUNST

PÅ KOLDINGHUS

KOLDINGHUSMUSEET

1959

På omslaget:
Motiv fra manglebrædt, Andst 1785.

Trykt i
Konrad Jørgensens Bogtrykkeri.
Kolding 1959.

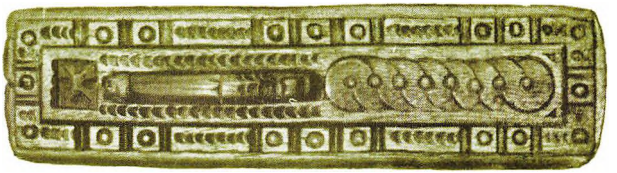

Manglebrædt, eg, udskårne renaissancemotiver. L: 61 cm.

Under indtryk af det storslagne i den skandinaviske tanke grundlagde Artur Hazelius i årene efter 1872 sit store »Nordiska Museet« i Stockholm, hvor alle de bedste minder om det fordums folkeliv i de nordiske lande skulde samles. Under sit arbejde hermed knyttede han forbindelser med interesserede mænd rundt i alle Nordens lande. Blandt dem var tandlæge *A. M. G. Friis* (1847—1924) i Kolding. I 1890 fik Friis imidlertid grundlagt Museet på Koldinghus og samlede derfor ikke mere for Hazelius. Hvad gode og gamle bondesager angår, var det for koldingegnen i seneste laget. I »de otte sogne«, det rige land syd for Kolding fjord, havde bindingsværk og bondemaling allerede i 1840'erne måttet vige for grundmur og mahogni, og fra de tidligere hedestrækninger i vest var der kun lidet af gammelt og fornt at hente. For da at få en repræsentativ bondesamling supplerede Friis det lokale materiale i første række med ting fra Sønderjylland, men også gerne fra det øvrige Danmark og som sin læremester også fra andre egne af Norden. Efter det præg, som Koldinghusmuseet tidligt fik, er udvælgelsen sket mere efter kunstneriske end folkloristiske synspunkter. De genstande, der reproduceres

Sal med folkekunst. Kæmpetårnet.

på de følgende sider, giver derfor ikke et samlet sydjysk kulturbillede, men spredte træk af folkekunsten i Norden.

— — —

Folkekunsten skiller sig først ved middelalderens slutning tydeligt ud fra de gængse europæiske stilstrømninger. Den bliver overvejende en anvendt kunst, er sjælden fri og dens opgave fortrinsvis at forskønne og smykke dagligdagens genstande, møbler og husgeråd og yttrer sig måske særlig markant i den tekstile kunst. I dette hefte er imidlertid ikke beredt plads hverken for møbler, tekstiler eller keramik, som ellers er vel repræsenteret på Koldinghus, men blot for den mere husflidsbetonede tilvirkning af mindre nyttegenstande.

Sal med folkekunst. Kæmpetårnet.

De fleste af disse har karakter af *kærestegaver*. Det vil sige genstande, som den unge mand forfærdigede til den unge pige, og som hun kunde bruge i huset. Det var manglebrædt, banketærskel, skættehånd, vævespjæld, æsker og bakker, altså fortrinsvis ting, der kunde skæres i træ. Det var nyttegenstande, som blev gjort til genstand for en omhyggelig kunstnerisk udsmykning, især udskæring og bemaling. Som regel indgik pigens navn og et årstal i udsmykningen. Blev gaven vel modtaget, var der håb om en varig forbindelse; men formentlig har der været en underhåndsaftale, inden navnetrækket blev skåret ind. På grund af gavens karakter findes ofte hjerter og to næbbende duer blandt de foretrukne motiver. At give gaver på denne måde kendes foruden blandt nordboerne også

MANGLEBRÆDTER

1. *Fra Marstal 1788, bøg, reliefskåret med krone, navnetræk og blomstermotiver, blåt med rød dekoration. Hest som håndtag. L: 65 cm.*

2. *Fra Fanø, eg, karvesnit og indskrift »Toe rent monggel sledt« (Vask rent — rul glat), blåt og grønt. Fisk eller havdyr som håndtag. L: 71,5 cm.*

3. *Koldingegnen 1790, bøg, reliefskåret med blomster, duer og kronet navnetræk, malet i rødt og blåt. Hest som håndtag. L: 62 cm.*

blandt de tilgrænsende frisere og ned til hollænderne. Den hyppigst forekommende dekorationsform er *karvesnittet*, som er let at skære, karve, med en almindelig kniv. De rene kilesnit kunde kunstfærdigt indordnes i vekslende systemer, især i cirkelstjerner. Karvesnittet er gammelt og har en meget vid udbredelse. I den tid, der her er tale om, 17.—19. århundrede, skares det med flade snit og i forholdsvis små mønstre med tendens til at dække hele fladen. Da den uddøende folkekunst stimuleredes som husflid, var det netop karvesnittet, der videreførtes.

Hyppigst blandt kærestegaverne og smukkest skåret var *manglebrædterne*. Efter vask blev linned, før ruller blev almindelige, viklet om en rundstok, som ved hjælp af manglebrædtet blev rullet på et bord for at blive jævnt og glat. Det var en fjæl på 40—70 cm længde, for de ældstes vedkommende af eg, senere blev ask, elm og især bøg det foretrukne. Det ældst daterede manglebrædt på Koldinghus er fra 1649, men blandt de ældre findes adskillige, som ikke hører den egentlige folkekunst til, de er skåret af folk af faget. Foruden karvesnittet, der dominerer de yngre, findes heraldiske symboler, barokkens muslingeskal og akantusranke, tulipaner, bogstavfriser eller dog næsten altid navnebogstaver og årstal, alt skåret i relief og derefter malet, sjældnere nøjedes man med en blot malet dekoration, og uden maling findes næsten blot de egeskårne fjæle fra 1600-årene. Håndtaget er på de ældste dekorativt skåret eller drejet, senere oftest formet som en hest, der kan være naturalistisk med indsat børstemanke eller oftere stiliseret, så også mankens fald har måttet indordne sig i karvesnittets trekantfriser. I de

SKÆTTEHÆNDER

1. *Vester Nebel 1813, tveægget, bøg, dekoreret med blomstermotiver, navnetræk ECD og årstal i rødt på blågrøn bund. L: 54,5 cm.*
2. *Jylland 1835, enægget, udskåret med tulipan og karvesnit. Bøg malet i mørkt blåt. L: 58 cm.*
3. *Koldingegnen 1832, karvesnit og cirkelslag, gennembrudt hjerte. Bøg, rødbrun maling. L: 61 cm.*

havvendte egne kan hesten erstattes af søens dyr, fisk eller hvaler, eller så galt af en havfrue. Foruden fra Norden kendes manglebrædter fra holstensk, frisisk og nederlandsk kulturområde.

Efter vask var det nødvendigt at banke det skyllede tøj for at få askeluden ud, som regel var det bøgeaske, man anvendte. Tøjet blev da lagt på en skammel, en tostol, eller på en flad sten og trakteret med en *banketærskel,* en svagt buet ret kraftig træplade med håndtag. Oversiden egnede sig ligesom manglebrædtet for den skærende knivs dekorationer. Maling brugtes mere sparsomt eller forsvandt ved flittig brug.

Skættehånden hører høravlen til. Når hørren var høstet, »rusket«, skulde den gennemgå en række processer, bl. a. blev stænglernes træagtige dele brudt i en hørbryde, hvorefter de brudte dele, skæverne, skulde skilles fra det anvendelige bløde materiale. Det skete ved skætningen, slag af skættehånden over en skættefod af de brudte stængler. Skættehånden udformedes som et tyndt brædt med håndtag, undertiden tveægget, oftest enægget og med håndtaget udformet i retning af et sabelfæste. I bladet forekommer ofte et gennembrudt hjerte, som nok kunde tjene til ophængning foruden at tale sit eget symbolske sprog. Skåret eller ikke dekoreredes fladen i farver f. eks. med blomstermotiver, årstal og navnetræk.

Når hørren var spundet, blev den vasket et par gange, og der imellem vundet på garnvinde, inden den vundet på en *vindepind* blev gjort klar til vævning. Vindepinden var en 15—25 cm lang rund eller firkantet pind af bøg, frugttræ eller benved. Foroven, hvor den var tykkest, forsynedes den med flere gen-

Banketærskel 1788. Karvesnit, tulipan, hjerter og navnetræk EEDT med rocailler. Grønmalet bøg med rød dekoration. H: 10,5 cm.

nembrydninger, hvori der fandtes raslekugler skåret ud af stokken. Dertil kom dekorative snit og gerne et navn og et årstal, men ingen maling. De yngste vindepinde er drejede og uden yderligere dekoration.

Et *vævespjæld* er et meget enkelt væveredskab til fremstilling af bånd. Det består af et firkantet tyndt træstykke, hvori er udsavet en række smalle riller, og midt i sprodserne mellem disse er der boret huller.

Vævespjæld, bøg, blåmalet, reliefskåret navnetræk og ranker. Nordslesvig 1766. H: 28 cm.

Af rendegarnet blev hver anden tråd trukket gennem rillerne, hver anden gennem hullerne, hvorefter garnet, altid uld, blev spændt vandret. Når da spjældet hævedes og sænkedes, kunde en flad skyttel slå islættens garn frem og tilbage. Ved at variere trådenes farver, kunde der arrangeres mange smukke mønstre. Vævespjældet har geografisk en vid udbredelse og menes i Norden at være kendt tilbage til middelalderen, omend bevarede vævespjæld tidligst kendes fra 1600-årene. Dekorationen samler sig om topstykket, hovedet, der ofte er gennembrudt af et hjerte,

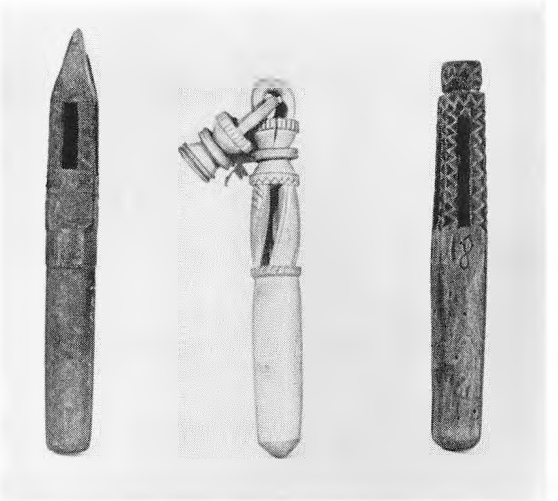

1. Formentlig Koldingegnen. Rund med firkantet, skrået tilspidset og gennembrudt hovede. Indskåret årstal 1678. H: 21 cm.

2. Frugttræ, rund med raslekugle og vedhæng. Skåret af Chr. Christensen fra Yderik i Thorstrup ved Varde som krigsfange i Salzburg 1864. H: 19 cm.

3. Koldingegnen 1817, bøg, firkantet med gennembrydning og raslekugle. H: 19,5 cm.

men dertil også gerne har navnetræk og årstal, eventuelt tillige et par blomster- eller bladranker. Som regel, men ikke altid er spjældene malede.

Det hjemmebryggede øl var bondehjemmenes drik. Først sent og tøvende accepterede man de højere stænders fremmede drikke. Øllet krævede kander og krus, ølboller, øser og svømmere. *Kander* med skænketud forekom oftest i træ formet af stave, holdt sammen af flækkede vidier på bødkermaner. Skænkekanderne maledes røde eller grønne og dekorationen indskræn-

Skænkekande i bødkerteknik, rødmalet bøg. Fra Harte. H: 22 cm.

kedes i reglen til en udskåret seksoddet stjerne i låget og en kraftig udformet silhuetprofil af hanken. Drikkekander forekom i samme teknik; men den her viste norske drikkekande er af en anden type. Den er drejet ud af et stykke birkerod og har til forbillede for formen barokkens stadselige sølvkander. Som hos disse bæres korpus af liggende løver, mens yderligere een fungerer som gæk, og endelig er Norges heraldiske løve med øksen indskåret i det buede låg. I det udekorerede korpus spiller og flammer birkens åretegning i trækanden. Trods barokkarakteren er ad-

Drikkekande af birkerod, Norge 1822. H: 20 cm.

skillige af disse norske kander ret sene, fra 1700-årenes slutning og de første årtier af det følgende.

I Island levede den gamle skik at bruge drikkehorn længere end i det øvrige Norden; men drikkekander af træ kendes også især til den specielle islandske drik, der fremstilledes af vand og sur valle. Særegent for Island er madkarret, *askr*, der ligesom kanderne udførtes i bødkerteknik med stave sammenholdt af træbånd. Låget har karvesnit af robust karakter.

Løb er beholdere og andre genstande, der er formet af vulster af strå, i almindelighed rugstrå, der er lagt i fortløbende spiraler, og som syes eller bindes sammen af halmsimer eller andet bøjeligt materiale som

Askr, islandsk madkar. Fyr med karvesnit. H: 17 cm.

enebærrødder, revling eller kløvede vidier af hassel eller pil. Beholderne brugtes i landhusholdningen til opbevaring af korn, gryn, humle og mel. Tekniken, der synes kendt overalt, hvor materialerne har været for hånden, er vist uændret fra oldtiden til vore dage. Løb fremstilledes til husbehov, men i reglen ikke til salg. Modsat f. eks. fremstilling af jydepotter var løbbinding mandsarbejde. Der kendes et stort antal forme, ofte meget smukke alene virkende ved linier og materialets egen karakter. Af anden udsmykning kendes egentlig blot en netværkslignende gennembrydning.

Indenfor svensk folkekunst gør de malede langstrakte vægbilleder, *bonader*, sig stærkt gældende. Med

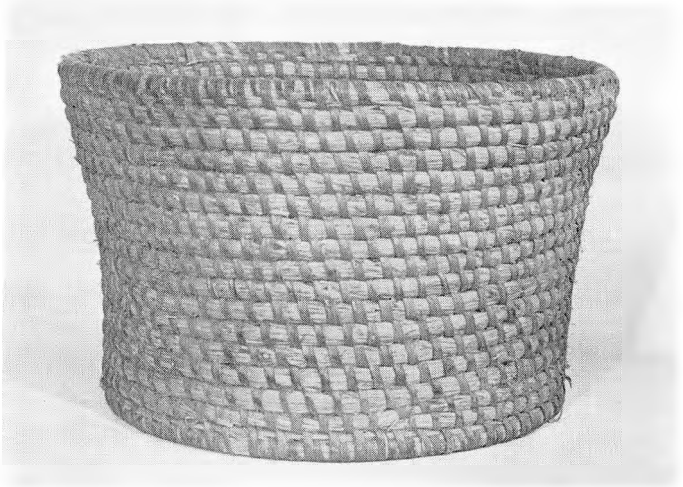

Løb, rughalm, Åstrup, Gjørding hd. H: 29 cm, d: 47 cm.

rod i middelalderens tradition gengives fortrinsvis religiøse motiver i lokalt samtidsmilieu, det som Karlfeldt så illuderende satte i rim for Dalarnes vedkommende. Foruden dette berømte kunstområde findes også et sydsvensk omfattende Småland og Halland, og til dette hører museets her gengivne bonad. Motivet er de ti brudejomfruer, de fem kloge og de fem dårer, et ofte genkommende motiv, hvis udgangspunkt vistnok ikke så meget er teksten hos evangelisten Mathæus som Jesper Svedbergs salme, hvoraf strofer er anført over billederne. Kompositionen er den enklest mulige med hver jomfru som i et rum for sig, kun farverne er varierede, til højre de kloge jomfruer med de lystigt brændende lamper og til venstre dem med den bedrøveligt slukkede tande. Disse bonader fremstilledes

Bonad med de kloge og ukloge jomfruer, Halland.
H: 29 cm, l: 330 cm.

af kunstforfarne landsbymalere, og de prydede fortrinsvis stuerne ved juletid og andre festlige lejligheder.

I dansk folkelig billedkunst er de bibelske fremstillinger sjældnere — Koldinghus har en fremstilling af Kristi domfældelse — og der fandtes i det hele ikke megen vægpryd i bondestuerne i ældre tid; men med den stigende skrive- og læsefærdighed dukkede bindebreve og *mindetavler* op. Bindebreve var broget dekorerede eller kunstfærdigt udklippede papirark, der sendtes til fødselsdage eller en bestemt kalenderdag, og hvis afsenders navn var skjult i en gåde. Ofte blev de siden i glas og ramme hængt op på væggen. Mindetavlerne fremstilledes til familielivets store højtider, især bryllup og begravelse. I sidste tilfælde fæstnedes det dekorative testimonium på kisten før begravelsen og ophængtes siden i stuen for at bevare mindet om den afdøde i en tid, der endnu ikke kendte portrætfotografiet. Også barnedåb, fødselsdage og konfirmation blev ihukommet på samme dekorative måde. Ofte var det landsbyens degne, der fremstillede mindetavlerne; men i Brakker ved Kolding var det nu smeden,

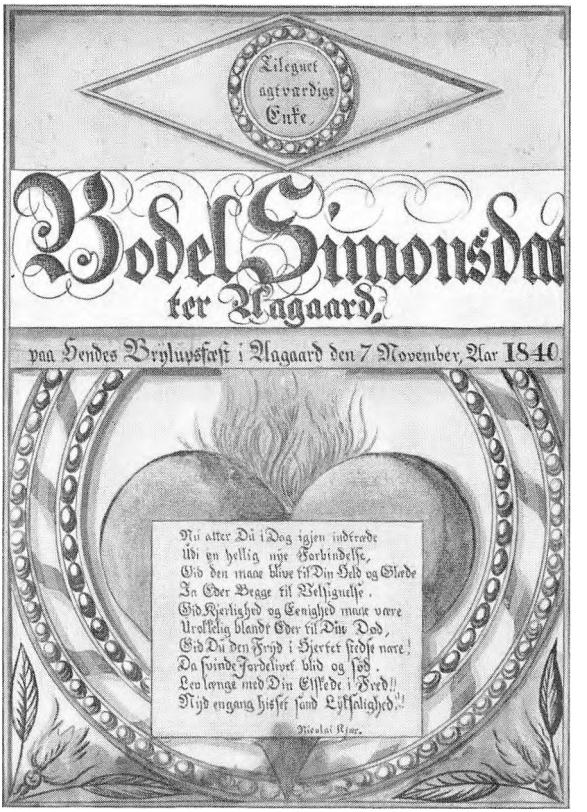

Nicolai Kjær: Mindetavle. Bodel Simonsdatter Aagaards bryllup med Niels Ottosen Høirup 1840. Vandfarve på papir. 30 × 21,5 cm.

Nicolai Kjær, man henvendte sig til. Mindetavler kendes tilbage til 1700-årene, Koldinghus har en nytårslykønskning fra 1783; men de havde deres videste udbredelse i første halvdel af 1800-årene.

Mankestol, birk, udskåret og malet i rødt, grønt og gråt. Norge ca. 1800. H: 31,5 cm, b: 53 cm.

Kirkefærd og gilderejser krævede stadselige vogne og slæder med tilhørende udstyr. *Mankestolen,* den del af den forspændte hests seletøj, som hviler på manken, og hvori tømmerne går, ofredes der især en kunstfærdig udsmykning på, ikke mindst i Norge, hvor disse høvrer udformedes med slyngede rankeskæringer og kraftige farver, en dekoration der ikke blot tjente til pryd, men også til markering af, at det var godtfolk, der kom agende.

— — —

Stiludviklingen går i folkekunsten i meget sine egne veje, og udtryksformerne kan synes primitive og naive, men det primitive betyder ikke bare mangel på evne og det naive ikke blot forenkling, begge tilstræber bevidst en omformning og videreførelse af de givne stiltræk. Naturligvis gør stilarternes almindelige skiften

sig gældende, men ikke alle slår lige stærkt igennem, og undertiden kan flere ellers uforenelige stiltræk findes side om side, ligesom fastholden ved hævdvundne former og modtageligheden for nye veksler fra egn til egn. Middelalderlige motiver og træk fra renaissancen krydses på flere områder af et stærkt gennemslag fra barokken, hvorimod rokokoen kun spores lidt, mens igen nyklassicismen stærkt præger folkekunstens seneste stadier, ikke mindst i Østjylland. De gamle former lever videre i nogle egne og får nyt kunstnerisk indhold. Derved fremstår lokale og individuelle ejendommeligheder, som folkekunsten altid og beredvilligt har givet plads for. Kun på farvegivningens område har folkekunsten nægtet at følge de gængse stilskifter. De dæmpede og stilfærdige farver har ikke kunnet vinde indpas. I folkekunsten har farverne altid tilstræbt pragtvirkning af stærke klange.

Tidligere udkom:

Dansk videnskab af verdensry. 1944.
Musikinstrumenter på Koldinghus. 1944.
Militære musikinstrumenter. 1947.
Det gamle Kolding. 1947.
Tegninger fra treårskrigen. 1948.
Danske fajancer. 1949.
Faner og flag. 1950.
Kister på Koldinghus. 1951.
Smykker på Koldinghus. 1952.
Blanke våben. 1953.
Kgl. dansk porcelain. 1954.
Sølvskeer. 1955.
Huse i Aabenraa. 1955.
Fra jyske præstegårde. 1956.
Frederik VII. 1957.
Dansk sølv. 1958.
Koldinghus, slottets historie. 1958.
Koldinghus, vejledning. 1959.

KONRAD JØRGENSENS
BOGTRYKKERI, KOLDING